

DESPRE DUBLA VALENȚĂ A LITERATURII DIALECTALE

Simion DĂNILĂ
(Belinț, jud. Timiș)

1. Literatura dialectală, care a luat un mare avânt în zilele noastre, *mai ales* în Banat (dacă nu cumva *numai* în Banat)¹, este un fenomen ce nu poate fi neglijat nici de critica literară², nici de dialectologie: pe literat îl atrage îndeosebi arta umorului, pe dialectolog — particularitățile unui grai despre care vrea să știe mai multe. Iar cititorul, în general cunoscător al graiului respectiv, este captivat și el de anecdotică și, fiindcă înțelege prea bine despre ce este vorba, trăiește satisfacția și confortul psihic pe care i-l dă un mijloc de comunicare perfectă între oamenii din același areal lingvistic. Asemenea confort, el n-a mai trăit decât în literatura populară. Literatura populară este o literatură în grai. Accepțiunea pe care termenul de *literatură dialectală* o are în discuțiile noastre este însă aceea de *literatură dialectală cultă*. Deci n-o confundăm cu folclorul literar, așa cum nu se confundă nici cu textele dialectale înregistrate cu ocazia anchetelor de teren pe

¹ Între cele două războaie, ea se mai practica și în alte părți. N-avem date complete în această privință; am dat însă întâmplător peste o cărțuie în „*dialect câmpinean*“ (adică „*în limba poporului românesc de pe Câmpia Ardealului și în special graiul acelor români care locuiesc partea estică a județului Cluj și cea nordică a județului Mureș*“): Simeon Rusu, *Primărița*. Comedie în două acte. În dialect câmpinean, Tiparul și proprietatea Casei de Editură Alexandru Anca, Cluj, 1926, ceea ce atestă că și în alte zone ale țării s-au făcut încercări de a utiliza variantele locale ale limbii române ca mijloc de exprimare a creațiilor literare.

² Și nici nu este neglijat de criticii literari bănățeni, cum ar fi Cornel Ungureanu, Alexandru Ruja ș.a., care au scris despre Marius Munteanu. În recentul *Dicționar al Scriitorilor din Banat* coordonat de Al. Ruja, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2005, lui Marius Munteanu i se consacră un articol semnat de Ioan Viorel Boldureanu.

care le face dialectologul spre a ilustra apoi anumite fapte de limbă în lucrările sale. Aceasta nu înseamnă că dialectologul nu recurge și la operele unor scriitori care utilizează limba standard, dar care întrebuințează și elemente dialectale, nefăcând însă „din folosirea materialului dialectal un scop subordonat cercetării limbii“, ci „îi atribuie în opera literară în mod deliberat ori spontan funcția unui mijloc obișnuit de expresie pentru crearea «efectelor prin evocare» a unor realități caracteristice unei anumite arii lingvistice”³.

Așadar, dubla valență a *literaturii dialectale* decurge din însăși denumirea ei: pe de o parte, componenta literară, care presupune un text elaborat după toate criteriile și exigențele artei literare; pe de altă parte, componenta dialectală, care pretinde scriitorului să posede la perfecție graiul în care scrie. Pe scurt, literatura dialectală înseamnă *talent scriitoricesc în mânuirea desăvârșită a graiului*.

2. Trebuie să acceptăm că cele două condiții pe care le reclamă o bună literatură dialectală sunt destul de greu de îndeplinit. Dar nu imposibil, desigur. Dovadă că, de la părintele poeziei române dialectale, Victor Vlad Delamarina, și până la Marius Munteanu, ultimul maestru al genului, am avut și avem încă mulți poeți de reală valoare în acest domeniu. Și, ca în orice altă sferă de creație, au existat și există și azi o puzderie de veleitari care gravitează în jurul celorlalți fără a reuși să se impună. Căci nu-i suficient să cunoști bine graiul în care te-ai născut, ca să fii și un bun poet al lui. Dacă ar fi așa, ar însemna ca toți vorbitorii nativi ai unui grai să fie automat și buni poeți. Ceea ce, din păcate sau mai curând din fericire, nu se întâmplă: ne dăm seama ce-ar fi dacă toți țărani și-ar vinde vaca din grajd ca să-și poată edita o plachetă de poezii în graiul lor! Cunoscătorii „boemei“ acestui fenomen de care vorbim știu că avem în vedere cazuri concrete când facem asemenea afirmații.

Din câtă literatură scrisă în graiurile bănățene am citit, am putut constata următoarele:

2.1. Cea mai îndrăgită și răspândită formă pe care o îmbracă această literatură dialectală este poezia epică, poezia care are „story“.

2.2. Povestea relatată este aproape întotdeauna o întâmplare cu haz, o anecdotă, o „snoavă“, în care se șfichiuesc defecte general omenești, cum ar fi prostia, aroganța, lenea etc.

2.3. Scrisă în vers liber, această poezie n-ar avea nici un haz. E de neimaginat așa ceva; toți poeții dialectali recurg la „dulcele stil clasic“, la versul

³ Ștefan Munteanu, *Scrieri alese*, Cluj, Ed. Clusium, 2003, p. 97.

cu ritm, rimă și măsură riguroase. Din acest punct de vedere, unele poezii dialectale sunt simple versificări. Ceea ce nu este chiar așa de rău, fiindcă aceasta înseamnă o bună familiarizare cu tehnica prozodiei. Partea proastă este că în multe poezii, spre regretul nostru, ritmul sau metrul „șchioapătă“ (dacă ținem seama că ritmul se obține dintr-o succesiune regulată de unități silabice accentuate și neaccentuate numite „*picioare* metrice“, realizăm mai ușor cum s-a ajuns să se spună că el „șchioapătă“ uneori).

2.4. La fel de gustate, fiindcă sunt mușcătoare, sunt epigramele; dar se înșală amarnic cel ce crede că patru versuri fără „poantă“ formează o epigramă.

2.5. Fabula se pretează și ea la transcripția în grai.

2.6. Încercări izbutite de poezie lirică în grai există (încă de la Victor Vlad Delamarina, dar mai ales la Marius Munteanu), din specia cântecului, a romanței, a pastelului.

2.7. Literatura dialectală în proză și în dramaturgie este mai puțin uzitată, în subdialectul bănățean remarcându-se Ioan Viorel Boldureanu, creatorul celebrului personaj Cola lu Tutubă de la microfonul postului Radio Timișoara și al piesei *Niepoți lu Moș Costa* (Ed. Marineasa, Timișoara, 2003), scrisă la dorința și îndemnul unor artiști amatori și îndrumători ai trupei de teatru sătesc din Topolovățu Mare, jud. Timiș (de remarcat că în această piesă țărani, poștașul, profesorul vorbesc în grai, în timp ce Regizorul, Prăbăgândistu, frizerul vorbesc într-o limbă literară, corectă sau mai puțin corectă).

3. În privința hainei lingvistice care îmbracă această literatură, am dori să facem următoarele observații:

3.1. Nu se pune în discuție buna cunoaștere a graiului la care recurge fiecare autor de literatură dialectală în parte, nici atunci când nu scrie în graiul natal, ci într-unul cu care a venit în contact mai târziu (cum este cazul, de pildă, al lui Virgil Șchiopescu, severineanul devenit bănățean).

3.2. Motivația adoptării scrisului dialectal pentru a se exprima diferă de la scriitor la scriitor. Cu regretatul Ștefan Pătruț am avut o discuție pe această temă, înainte de a-și publica prima carte de poezie dialectală. El susținea atunci că poezia în grai bănățean este un bun vehicul pentru circulația în diferite medii a cuvintelor dialectale de origine latină, mai numeroase în Banat decât în alte zone ale țării. I-am răspuns atunci că, raționând astfel, s-ar putea să facă acest serviciu mai degrabă sârbismelor, germanismelor, maghiarismelor, aflate într-un număr considerabil mai mare în masa vocabularului bănățean decât termenii specifici

bănățeni moșteniți din latină. Demonstrația i-am făcut-o pe loc, luând la întâmplare din manuscrisul respectiv poezia *Uzoni dă ploaie*: din nouă cuvinte care ar putea fi socotite specific bănățene (*ciurcă, clup, ierugă, raină, să să-nverpală, șol, uină, uzoni, voreț*), nici unul nu este de origine latină. Am constat ulterior că, în „dicționarul“ său regional, Ștefan Pătruț a renunțat la această motivație, nespecificând-o între motivele care l-au determinat să redacteze lucrarea în cauză⁴. La urma urmei, n-are nici o importanță originea cuvintelor dintr-un grai, dacă ele îi servesc unui scriitor în modul cel mai potrivit să exprime ceea ce simte și gândește.

3.3. Scriitorii de literatură dialectală simt nevoia acută să-și explice cuvintele de circulație restrânsă întrebuințate și o fac fie în note infrapaginale (ca S. Rusu), fie în glosare adăugate cărților (ca I. V. Boldureanu). De regulă, felul în care se alcătuiesc aceste glosare nu-i satisface pe lexicografi, fiindcă autorii n-au nici cea mai mică idee ce însemnătate prezintă pentru lingvist să cunoască, între altele, categoriile morfologice din care fac parte cuvintele glosate, formele lor nominale, eventual câteva ocurențe mai importante, accentul, localitățile în care circulă ele, iar, dacă se editează dicționare, atunci variantele și câteva contexte ilustrative în transcriere fonetică sunt absolut necesare și acestea. Așa stând lucrurile, „dicționarul“ citat al lui Șt. Pătruț, care înregistrează cam 4000 de cuvinte bănățene, ne apare ca o lucrare perfectibilă din multe puncte de vedere.

La o comparație cu alte lucrări similare — DA+DLR, DSB (*Dicționarul subdialectului bănățean*, Universitatea Timișoara, vol. I, 1985, vol. II, 1986, redactate de Sergiu Drincu; vol. III, 1987, vol. IV, 1988, redactate de Maria Purdela Sitaru), care, după cât se poate estima, va împărtași soarta MER-ului lui Hasdeu, adică nu va reuși să treacă de litera B cu echipa care a redactat primele două litere într-un mod absolut remarcabil; sau cu cele două volume din *Graiul bănățean* ale lui Lucian Costin (I, Timișoara, 1926; II, Turnu-Severin, 1934) –, aportul de informație nouă este relativ mic în DB. Spre exemplu, prima pagină tratează 26 de cuvinte, dintre care numai două (*acerina* „a agăța, a atârna, a spânzura“, *aci* „tâmplar, tișlăr“) nu figurează în celelalte lucrări menționate, iar verbul *abate*, care este înregistrat în DA și DSB, are în DB un sens necunoscut celorlalte două surse: „a aduna spre un anume loc, a strânge, a grupa“. Apoi, DB nu consemnează, precum DSB și Costin, localitățile în care au fost semnalate

⁴ Ștefan Pătruț, *Dicționar regional de cuvinte în grai. Zona Banat*, Lugoj, Editura Dacia Europa Nova, 2002, p. 3 (citat în continuare prin sigla DB).

cuvintele, lăsând impresia că toate au o circulație panbănățeană și, ca atare, o importanță egală pentru toți bănățenii în comunicarea lor de zi cu zi, ceea ce, evident, nu este exact, fiindcă și în cazul unui subdialect cum este cel bănățean există cuvinte care au o largă circulație (deci fac parte din vocabularul lui fundamental) și cuvinte de circulație locală (care fac parte din masa vocabularului său).

3.4. O nevoie la fel de stringentă ca aceea de a-și explica termenii cu care operează o resimte scriitorul dialectal și referitor la receptarea corectă a textelor sale din punct de vedere fonetic. De aceea, el apelează la fel de fel de artificii pentru notarea sunetelor graiului său, încât în momentul de față nu putem vorbi de existența unui sistem unitar de transcriere fonetică aplicat tuturor acestor producții literare. E o mare harababură aici (v. S. Rusu, *op. cit.*, p. 3 sau I. V. Boldureanu, *op. cit.*, p. 6, scriitori care sunt preocupați de redarea în scris a particularităților fonetice ale graiurilor lor natale). Convingerea noastră este că, sub acest aspect, trebuie făcută cât mai grabnic ordine. Dialectologul ar avea aici un cuvânt greu de spus. Soluția ar fi adoptarea unei *transcrieri fonetice simplificate* vizând mai ales consoanele, după modelul utilizat de ALR II, s.n. și NALR (Banat în special), care se bazează pe sistemul Asociației Fonetice Internaționale, publicat de D. Jones în *Lautzeichen und ihre Anwendung in verschiedenen Sprachgebieten*, Berlin, 1928, p. 18-27⁵. O dată stabilit și însușit acest sistem, el poate fi folosit atât în transcrierea textelor literare, cât și a cuvintelor glosate în lucrările de lexicografie aferente. Iar creatorii de programe de scriere computerizată ar putea realiza „fonturile“ necesare, ceea ce ar duce la imprimarea fără probleme a oricărui text sau cuvânt dialectal în cărți și publicații (de genul celei care apare la Făget, jud. Timiș: „Tăt Bănatu-i fruncea“, revistă trimestrială a Asociației Scriitorilor în Grai Bănățean).

4. Concluzia care se impune în cazul literaturii dialectale (bănățene în speță), a cărei dificultate derivă din dubla ei valență, este că, așa cum se prezintă acum, ea este un fenomen de amatori, în ciuda unor reușite, dar care tinde să se profesionalizeze tocmai fiindcă reputează asemenea succese.

⁵ FD, V, 1963, p. 163-168.